

PUHETTA AJASTA VENÄJÄKSI JA SUOMEKSI

JOHANNA VIIMARANTA

VÄITÖKSENALKAJAISITELMÄ
HELSINGIN YLIOPISTOSSA
9. SYYSKUUTA 2006

Aika on kaikkialla. Elämme ajassa. Aika ei kuitenkaan ole vain olemassaolon taustaoletus, jatkumo, vaan aikaa paloitellaan osiin, jotka joutuvat suhteisiin toinen toisensa kanssa ja joita kontrolloidaan kelloilla ja kalentereilla. Tämän lisäksi ajasta myös puhutaan. Puhuessamme ajasta sovimme yhteistyöstä, järjestämme omaa elämäämme sekä väitämme ajan aiheuttaneen erilaisia asioita, niin vanhentaneen meitä kuin auttaneen meitä unohtamaan epämiellyttäviä kokemuksia. Aika voi myös mielikuvissamme saada erilaisia muotoja, olla hyvä tai huono, juosta tai madella, vaihtua yhdestä toiseksi.

Tutkimuksessani pyrin selvittämään, mitä haluamme sanoa, kun puhumme ajasta, miten nämä asiat ilmaistaan suomeksi ja venäjäksi ja miksi ajanilmaukset ovat

sellaisia kuin ovat. Yritin löytää yhteisiä nimittäjiä asioille, joita on yleensä pidetty ajan eri puolina ja tarkasteltu erillään. Tällaisia asioita ovat ajan eri piirteistä kertominen, ajallisen viitekehyksen antaminen, ajankohdan tai ajanjakson nimeäminen ja kertominen siitä, mitä aika tekee tai ei tee.

Tässä puheenvuorossa aion vakuuttaa kuulijani vastaamalla seuraaviin kysymyksiin:

Miksi olen tutkinut ajanilmauksia?
Mitä olen tutkinut ajanilmauksia tutkiessani?
Miten olen niitä tutkinut?
Mitkä ovat tutkimukseni tulokset?
Mikä on tämän kaiken merkitys?

Aloitin siitä, miksi olen tutkinut ajanilmauksia. Alun perin oletin, että venäläiset ja suomalaiset ymmärtäisivät ajan hyvin eri tavoin ja että tämä näkyisi heidän kie-

▷

lissään. Venäjä ja suomi ovat rakenteeltaan erilaisia, niillä on erilaiset aikamuotojärjestelmät ja niiden keinot esittää ajallisia suhteita ovat erilaiset. En ollut kuitenkaan kiinnostunut aikamuodoista tai venäjän verbien aspektista. Halusin tietää, miten ajasta puhutaan.

Kiinnostukseni alkusyyt olivat osin käytännölliset. Vieraita kieliä opiskellessani olin huomannut, että prepositiot ja sijamuodot, joita käytetään ilmaisemaan ajankohtaa, tuntuvat kielenopettelijasta usein epäloogisilta, ja niistä annettavat säännöt ovat täynnä poikkeuksia niin, että oikeastaan ainoa keino pystyä puhumaan ajankohdasta on opetella aikaan liittyvien eri substantiivien käyttäytyminen erikseen ulkoa. Näin oli erityisesti venäjän kielen osalta. Ei tuntunut löytyvän selviä sääntöjä esimerkiksi siitä, missä tapauksissa käytetään prepositiota *v* akkusatiivin kanssa, milloin akkusatiivia ilman prepositiota ja milloin yhdistelmää *v* + prepositionaali. Joidenkin sanojen ja sanayhdistelmien kanssa kaikki vaihtoehdot ovat mahdollisia, toisten kanssa taas eivät. Vaikken koskaan olettanutkaan kykeneväni johdonmukaisuuksiin vedoten ymmärtämään morfosyntaksin salattuja maailmoja, pidin kuitenkin kiehtovana yrittää saada selville, minkä takia variaatiota on olemassa jopa saman merkityksen sisällä ja miten tätä variaatiota voisi selittää.

Ajatusmaailmaani laajentaakseni otin lähtökohdakseni venäjän lisäksi suomen, äidinkieleni. Jo ajankohdan ilmaisemisen tutkiskelu suomessa sai minut huomaamaan, että siinäkin oli epäloogisuuksia — joita äidinkielen puhuja ei yleensä huomaa. Vai onko täysin loogista, että sanomme *maanantaina* (essiivi), mutta *tammikuussa*

(inessiivi), *kolmelta* (ablatiivi), mutta *tähän aikaan* (illatiivi)? Ajankohdan ilmaiseminen itsessään ei kuitenkaan minulle vielä riittänyt. En uskonut, että se voisi olla yksittäinen seikka, jolla ei olisi yhtymäkohtia muihin aikaan liittyviin asioihin. Halusin tietää, voisiko näitä epäsäännöllisyyksiä tai kielen rakenteen kuriositeetteja, jotka suinkaan eivät rajoitu venäjän ja suomen kieliin, selittää vedoten joihinkin tekijöihin, jotka olisivat niille yhteisiä.

Ymmärrän ajan ilmaisemisen kielessä niin, että kun kerromme, milloin jotain tapahtuu, teemme tietoisien päätöksen puhua ajasta. Tämän takia uskon, että ne nominaalirakenteet, joita käytetään tämän ilmaisemiseen, esimerkiksi *kaksi viikkoa myöhemmin, sinä aikana, etu subbotu*¹ 'tänä lauantaina', ilmentävät samaa ilmiötä kuin sellaiset sananlaskut ja sanontatavat kuin *aika aikaansa kutakin* ja *každomu ovošču svoë vremja* 'jokaiselle vihannekselle on oma aikansa', tai sen kertominen, että *aika parantaa haavat* tai *vremja vračuet dušu* 'aika parantaa sielun', tai että *aika sai siivet*, tai *ohittaa aikansa*, tai sanaparin *ajan hammas* käyttäminen tai jonkin luokittelu *paremmalla ajalla* tapahtuvaksi. Aika on täten olemassa sekä taustaoletuksena että itsenäisenä toimijana. Uskon, että mainitut tapaukset samoin kuin sen kertominen, miten usein tai nopeasti jokin tapahtuu, liittyvät kaikki samaan ilmiöön, ajasta puhumiseen. Ymmärtääksemme tätä ilmiötä meidän ei tarvitse tietää tai olettaa mitään siitä, mikä tai mitä aika »todellisuudessa» on. Voimme jopa todeta, ettei aikaa välttämättä olekaan olemassa minään yhtenä oliona. Jos ajan eri puolten olettaa olevan saman ilmiön ilmentymiä, tätä ilmiötä voi selittää siitä oletuksesta lähtien, että

¹ Venäjän esimerkeissä on käytetty tieteellistä translitteraatiota.

kieli heijastaa sitä, miten me ihmiset käsitteellistämme aikaa, miten näemme sen maailmankaikkeuden osana. Oletan, että selittämällä ne säännönmukaisuudet, jotka voi löytää ajan eri puolten ilmaiseamisesta kielen keinoin, voimme löytää sen, mikä on olennaista ajan käsitteellistämässä. Tällä tavoin tutkimukseni lähtee liikkeelle merkityksistä, jotka liittyvät aikaan, ja etenee niihin tapoihin, joilla kieli ilmaisee näitä merkityksiä.

Toinen kysymys oli, mitä olen tutkinut, kun sanon tutkineeni ajanilmauksia: mikä on tutkimuskohteeni ja aineistoni. Tutkimukseni aineisto sisältää 1 087 ilmausta venäjältä ja 1 141 suomesta. Ilmaukset on kerätty sanakirjoista, kielenoppaista, korpuksista, Internetistä ja kielenpuhujien intuitiota hyväksikäyttäen. Ilmaukseksi kutsun mitä tahansa idiomaattista yksikköä, oli se sitten yksi sana, nominaalilauseke, substantiivin ja verbin yhdistelmä tai pidempi yksikkö, kuten sanontatapa tai sananlasku. Englanniksi olen käyttänyt ilmauksesta sanaa *expression*, venäjäksi *vyraženie*. Kun sanon tutkineeni tiettyä määrää ilmauksia, tarkka lukumäärä ei ole tärkeä. Tämä johtuu siitä, että monissa tapauksissa olen käsitellyt yhtenä ilmauksena kokonaista ilmausten joukkoa. Näin olen tehnyt silloin, kun olen ollut varma, että jonkin ilmauksen osan vaihtaminen tietyn määriteltävän ryhmän sisällä ei vaikuta ensinnäkään ilmauksen merkitykseen yleisellä tasolla, ja toiseksi silloin, kun vaihtaminen ei ole merkityksellinen siltä kannalta, mitä käsitelmetaforaa tai metaforia ilmaus edustaa. Näihin kysymyksiin palaan tuonnempana. Esimerkiksi ilmaukseen *alle viikon* voi tulkintani mukaan vaihtaa *viikko*-sanan tilalle minkä tahansa muunkin ajan yksikön ilman, että se vaikuttaa ilmauksen yleiseen merkitykseen (toki valittu substantiivi tarkentaa merkitystä) tai sen metaforisuuteen. Tämän vuoksi tutkimieni ilmausten, tai sanoisinko siis

rakenteiden, todistusvoima on todellisuudessa niiden lukumäärää paljon suurempi, ja kun yhden ilmauksen on katsottu edustavan monia ilmauksia, on myös määritelty, mikä tai mitkä sanat siinä ovat korvattavissa minkä ryhmän edustajilla. Kaiken kaikkiaan ilmaukset on valittu sillä perusteella, että ne kertovat ajasta, ja kaikki löytämäni ilmaukset tai rakenteet, jotka eivät ole aivan käsittämättömiä nykypuhujalle, on otettu mukaan.

Miten siis olen näitä ilmauksia tutkinut ja millaisia tuloksia saanut? Ilmauksia on käsitelty analyysissä leksikaalisina yksiköinä ilman kontekstia. Olen siis esimerkiksi käsitellyt ilmausta *tuona aikana* lähtien sen merkityksestä, joka on käsittääkseni jotakuinkin 'tiettynä ajanjaksona, joka määritellään joidenkin ominaisuuksiensa kautta'. Sitä, että kyseistä ilmausta voidaan käyttää erityyppisissä konteksteissa (esimerkiksi *Tuona aikana ei kenestä tahansa vielä voinut tulla tohtoria* tai *Tuona aikana Espoon poliisi kirjasi 1 221 väkivallantekoa*) en ole voinut ottaa huomioon. Ilmausten selkeästi erilliset merkitykset olen kuitenkin pyrkinyt erittelemään eri ilmauksiksi. Niinpä esimerkiksi ilmauksella *aikanaan* on kolme merkitystä, jotka ovat ensimmäisenä 'kerran, joskus, jolloinkin', esimerkiksi *Aikanaan väittelemisen ei ollut naisten puuhaa*, toisena 'omana aikanaan', esimerkiksi *Aikanaan hän oli lupaava esikoiskirjailija*, ja kolmantena 'silloin kun täytyy', esimerkiksi *tehdä läksyt aikanaan*. Tällaisessa tapauksessa aineistossani on kolme ilmausta *aikanaan*, jotka on erotettu toisistaan numeroin ja jotka olen analysoinut erillään.

Ilmauksia on analysoitu kolmesta eri näkökulmasta. Analyysin lähtökohdista lähes kiistaton lienee ilmausten kieliopillinen määrittely, joka on tapahtunut täysin perinteisten tulkintojen mukaan. Muilta osin analyysi on tarkoittanut ilmausten luokitte-
telua niiden eri piirteiden avulla. En ollut

määritellyt piirteitä etukäteen, vaan ne ovat nousseet itse aineistosta sillä perusteella, mikä piirteiden valikoima voi selittää koko aineiston. Aineistoa on analysoitu kahdesta täysin erilaisesta näkökulmasta. Ensimmäinen näkökulmani on funktionaalisen lauseopin näkökulma, joka on pyrkinyt selittämään, mitä ilmauksilla halutaan sanoa ja samalla, mitkä ovat ne yleiset merkitykset, jotka puhuja haluaa ajasta ilmaista. Toiseksi olen selvittänyt ilmausten ilmiänsä käsitte-metaforateorian avulla. Kaikkien näiden analyysien tulokset ovat nähtävissä kirjani liitteessä. Seuraavaksi selitän lyhyesti funktionaalisen analyysin ja metafora-analyysin teoreettisia lähtökohtia ja tuloksia.

Olen ensinnäkin pyrkinyt selvittämään, mitä merkityksiä puhuja haluaa ilmaista puhuessaan ajasta. Olen pyrkinyt kartoittamaan kaikki nämä merkitykset yleistysti. Tämä lähtökohta on funktionaalisen lauseopin teorian mukainen. Funktionaalinen lauseoppi käyttää kielimateriaalia ja kielenpuhujan intuitiota sen määrittelemiseen, mitä puhuja haluaa sanoa, ja esittää tämän merkityssisällön metakielen avulla. Aineistoa on funktionaalisisä analyysissäni käytetty kahdensuuntaisesti, ensinnäkin sen määrittelemiseen, mitä puhuja haluaa ajasta sanoa, ja toiseksi sen kertomiseen, millä keinoin (mitä ilmaisuja ja rakenteita käyttäen) nämä merkityssisällöt ilmaistaan venäjässä ja suomessa. Analyysin tuloksena on 56 yleistä merkitystä, jotka liittyvät aikaan. Nämä merkitykset liittyvät keston, ajankohdan, ajanjakson, toistuvuuden, järjestyksen, ajan etenemisen, sopivan ajan ja oikean ajan ja ajan rajallisuuden käsitteisiin. Esimerkiksi yleisen merkityksen AIKA ETENEE NOPEASTI voi suomessa ilmaista muun muassa seuraavin ilmauksin: *aika ei odota, aika joutuu, aika kuluu kuin siivillä, aika meni hurahaen*, ja yleisen merkityksen VÄHÄN AIKAA voi suomessa ilmaista muun muassa seuraavin ilmauksin: *aika*

on kortilla, aika on tiukilla, hetket ovat luetut tai aika käy vähiin. Koska ilmaukset on kirjassani myös luokiteltu kieliopillisesti, niitä voi verrata muiden kielten samanlaisia merkityksiä välittäviin ilmauksiin. Venäjän ja suomen vertailu on tästä näkökulmasta sen vertailua, miten nämä kielet ilmaisevat samat merkitykset.

Sen selittämisessä, miksi ajanilmaukset ovat sellaisia kuin ovat, olen käyttänyt konseptuaalista metaforateoriaa (käsitte-metaforateoriaa). Tämä teoria, joka tunnetaan sen ensimmäisten kehittäjien George Lakoffin ja Mark Johnsonin nimillä, olettaa, että ajattelumme on luonnoltaan metaforista. Metaforalla ei tässä kuitenkaan tarkoiteta kuvaannollisuutta vaan sitä, miten ymmärrämme asioita toisten asioiden kautta, erityisesti abstrakteja asioita konkreettisempien kautta. Esimerkiksi metaforateoriaan uskova tutkija voisi tätä väitöstilaisuutta tarkastellessaan kiinnittää huomiota siihen, että yleisön edustaja saattaisi luonnehtia minun ja vastaväittäjän käytöstä tilanteessa jonkin muun tilanteen termein. Vielä en tiedä, olisiko tämä esimerkiksi sotaterminologia, kuten *Professori Öim hyökkäsi ja Viimarannan puolustus rakoili* tai *Öimin kritiikki osui täydellisesti maaliin ja Viimaranta upposi*. Toisaalta tätä tilannetta voitaisiin kuvata myös tarttumistematiikan avulla, kuten *Opponentti takertui yksityiskohtiin* tai *Respondentti kompastui omiin sanoihinsa*. Vielä yksi vaihtoehto olisi metsästysterminologia, kuten *Respondentti vältteli opponentin asettamia ansoja* tai *Viimaranta kalasteli yleisön suosiota hauskoilla esimerkeillä*. Jopa ruokametaforia voitaisiin käyttää, esimerkiksi *Respondentti totesi haukanneensa liian suuren palan*, *Opponentti hillosti respondenttia* ja *Respondentti oli jo ihan kypsä*.

Mitä aikaan tulee, se on abstraktina käsitteenä hyvinkin itsestään selvästi metafo-

rinen. Aika nähdään tilan kautta, rajallisena resurssina, ihmisen kaltaisena toimijana, rytmittävänä aikajana, liikkeenä tulevaan tai menneeseen päin. Metaforisuus läpäisee tutkimukseni tuloksen mukaan paitsi ilmiselvimmät tapaukset, kuten ilmaukset tyyppiä *aika juoksee*, myös ajanilmausten morfologisen rakenteen. Olen pitänyt merkityksellisenä analyysissä sitä, mitä sijamuotoja ja prepositioita ajanilmauksissa käytetään. Näin ollen esimerkiksi inessiivin käyttö sen tyyppisissä ilmauksissa kuin *aamunkoitteessa*, *joulukuussa* ja *lapsuudessa* tulkitaan säiliömetaforana — eli aika (ajanyksikkö) nähdään säiliönä, joka sisältää tietyt tapahtumat. Toisaalta sellaiset ilmaukset kuin *viedä aikaa*, *tuhlata aikaa*, *uhrata aikaa*, *antaa aikaansa* edustavat resurssimetaforaa, ajan käsitteellistämistä rajallisena resurssina. Kaiken kaikkiaan olen kartoittanut ajasta puhumisen alueen seuraavien metaforien avulla: AIKA ON SUUNTA, AIKA ON SUUNTA MENNEESEEN, AIKA ON SUUNTA TULEVAAN, AIKA ON TOIMIJA, AIKA ON RESURSSI, AIKA ON SUBSTANSSI, AIKA ON AIKAJANA, AIKA ON SYKLI, AIKA ON SÄILIÖ ja AIKA ON PINTA. Näiden lisäksi olen löytänyt kaksi toisarvoista lisämetaforaa, AIKA ON LUONTO ja AIKA ON ELÄMÄ, jotka voivat tuoda oman lisänsä käsitteellistykseen, mutta eivät esiinny itsenäisesti. Venäjä ja suomi ovat jälleen yllättävänkin samankaltaisia: ne metaforat, joiden avulla näiden kielten ajanilmaukset voi selittää, ovat samat, vaikkakin metaforien esiintyminen eri merkitysten yhteydessä vaihtelee, samoin kuin todennäköisesti myös niiden suhteellinen painoarvo.

Mikä on siis tutkimukseni merkitys? Mitä uutta se esittelee? Kuten olen jo maininnut, ajan semanttisen kentän tutkimuksena se yhdistää rakennemaailmoja, jotka on ennen pidetty erillään. Edellä mainittujen tutkimustulosten — yleisten merkitysten ja käsittemetaforien luokittelut — lisäksi

tutkimukseni pyrkii uusiin aluevaltauksiin myös teoreettisesti ja metodologisesti, etenkin metaforateorioiden kannalta.

Tutkimukseni haastaa aiemman ajan metaforien tutkimuksen sillä, että se pyrkii ensinnäkin määrittelemään tietyn merkityskentän (tässä tapauksessa ajasta puhumisen) metaforisuuden kokonaisuutena, ja toiseksi se pyrkii määrittämään entistä tarkemmin käsittemetaforien rajat niin, ettei se nimi, joka metaforalle annetaan (esim. AIKA ON RESURSSI) ole ensisijainen tai ainoa keino metaforan sisällön ja käsitteellistämismallin selittämiseen. Pyrin myös kehittämään ajatusta siitä, että monissa tapauksissa hedelmällisempää kuin »valita», mitä metaforaa tietyn ilmauksen katsotaan edustavan, olisi kehittää keinoja metaforien yhdistelmien kuvaamiseen. Ajanilmauksissa eri metaforien sekoittuminen on jatkuvasti toistuva ilmiö. Esimerkiksi ilmaus *aika tulee pitkäksi* edustaa määrittelyissäni sekä AIKA ON TOIMIJA että AIKA ON RESURSSI -metaforia. Ajan toimijuus tulee siinä esille verbivalinnassa ja resurssinomaisuus siinä, että ajan määrän muutosta määritellään. Olen kirjani liitteessä antanut tekemäni metaforamäärittelykset lukijan arvioitaviksi. Tällä haluan paitsi tehdä analyysini ajan ilmaiseamisen kokonaisuudesta uskottavaksi myös osoittaa prosessin jatkuvuutta. Tiedostan täysin tulkintojeni subjektiivisuuden ja siksi uskon, että aineiston avoin julkaiseminen on juuri se, mitä käsittemetaforatutkimus tarvitsee kehittyäkseen.

Uutta tutkimuksessani on myös sen materiaalilähtöisyys, jolla samalla myös testataan teorioiden rajoja. Koska tutkimusmateriaalia ei ole valittu teoreettisten lähtökohtien mukaan, kertoo analyysien onnistuminen siitä, miten materiaalilähtöinen lähestymistapa sopii tämäntyyppiseen analyysiin. Funktionaalisen lauseopin tapauksessa materiaalilähtöisyys ei ole ollut ongelma sinänsä, koska teoria olettaakin

▷

johtopäätösten syntyvän puhujan ja tutkijan intuition ja kielitajun perusteella, ja kielitajuhan käsittää materiaalin siihen kaikkeen, mitä kielellä voidaan ja halutaan ilmaista. Ainoastaan se, miten ajanilmaus on työssä määritelty (yksikkönä joka on lausetta pienempi) tuo ongelmia sen suhteen, miten lauseopin kuvauskieli sopii ilmausten määrittelyyn. Metafora-analyysiin puolestaan materiaalilähtöisyys tuo uusia haasteita. Analyysi on mahdollon, jos ei luota siihen oletukseen, että metafora todella on käsitteellistämisen keskeinen keino. Analyysin tehtyäni uskon kuitenkin, ettei tämä oletus ole väärä; materiaalin todellakin voi selittää olettamatta ei-metaforisuutta, kirjaimellisuutta, mihinkään kohtaan.

LOPUKSI

Tutkimukseni pyrki selittämään sitä, mikä on aika kielessä ja miten ajasta puhutaan. Tähän kysymykseen se onkin pystynyt antamaan lisävalaistusta. Materiaalini analyysi funktionaalisen lauseopin lähtökoh-

distista on tuonut 56 yleistä merkitystä, jotka liittyvät aikaan ja jotka puhujalla on selvä tarve ilmaista. Olen eritellyt niitä keinoja, joita venäjän ja suomen kielillä on näiden merkitysten ilmaisemiseksi.

Metaforateoreettisesti tutkimukseni on määritellyt laajan aineiston pohjalta ajan kentän metaforisuuden uudelleen. Olen pyrkinyt myös tarkentamaan eri metaforien suhteita toisiinsa.

Tärkeänä tutkimustuloksena pidän myös keräämiäni ilmausten ja rakenteiden listaa, joka on työni liitteenä. Tämä lista (ilmaukset ja niiden kieliopilliset, funktionaaliset ja metaforateoreettiset määritelmät) antaa mahdollisuuden tuleville tarkentaville tutkimuksille ja tekee tämän väitöstutkimukseni metodologian ja tulokset läpinäkyviksi. Tutkimukseni on luonteeltaan monessakin mielessä uutta kokeileva eikä voi antaa lopullisia eikä myöskään kovin tarkkoja vastauksia. Olenpa kuitenkin uskaltanut kyseenalaistaa.

Nyt *vremja podžimaet* 'aika puristaa', joten *on korkea aika* jatkaa eteenpäin. ■

VIIMARANTA, JOHANNA 2006: *Talking about time in Russian and Finnish*. Slavica Helsingensia 29. Helsinki: Slavistiikan ja baltologian laitos. Sähköinen väitöskirja on luettavissa osoitteessa <http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/slavi/vk/viimaranta/>.

Slavistiikan ja baltologian laitos, PL 24, 00014 Helsingin yliopisto
Sähköposti: johanna.viimaranta@helsinki.fi